

Bach Johann David (ur. 1778 – zm. 1848) urodził się w Andisleben koło Erfurtu, jako syn pasterza owiec Johanna Martina Bacha (ur. 30 I 1735 w Günstedt koło Andisleben), który 25 XI 1764 r. poślubił w tej miejscowości Eleonorę Marię Zietzling. Analiza drzewa genealogicznego rodziny Bachów pozwoliła Wernerowi Schwarzewi, na podjęcie próby wyprowadzenia pochodzenia stargardzkiego Bacha od samego Johanna Sebastiana (1685–1750), chociaż autorzy biografii kompozytora, Albert Schweizer i Ernest Zavarsky, a także autorzy haseł Bach w największych encyklopediach muzycznych, tego nie potwierdzają. Bardziej prawdopodobne wydaje się stwierdzenie, że Johann David Bach wywodził się z odgałęzienia Bachów pochodzących Turyngii, bez powoływania się na jego bezpośrednie powiązania z najbliższą rodziną Johanna Sebastiana. Takie stanowisko zajmuje Wilde Göbber w swoim artykule opublikowanym w „Pommersches Zeitung” (Hamburg), z dnia 24 czerwca 1961 r., s. 7.

Przodkowie Johanna Davida Bacha – Hans Balthasar (ur. ok. 1660), Hans Balthasar (ur. 4 X 1710), a także Johann Balthasar (ur. 19 IX 1683), byli mistrzami owczarstwa w Günstedt, miejscowości położonej w pobliżu Andisleben. Także w innych miastach regionu sasko-turyńskiego, jak choćby w Wechmarze, rodzinnej miejscowości Hansa Bacha, przodka Johanna Sebastiana z około 1560 r., zawód pasterza owiec, czy owczarza w XVI i XVII w. łączono z zajęciem muzykanta albo kobziarza (dударza). W księgach kościelnych najczęściej pomijano wskazanie na zawód muzykanta, jako że był on jeszcze wówczas mało poważany, w zestawieniu z prestiżem społecznym zawodu owczarza. Wspomniany wyżej, urodzony ok. 1660 r. mistrz Hans Bach, tutejszy owczarz, według prowadzonych nieprzerwanie od 1578 roku ksiąg kościelnych w Günstedt zmarł w Pest, brak jednak wzmianki o dacie jego urodzenia. Prawdopodobnie przybył z Orlishausen albo Rohrau, gdzie, jak można dowiedzieć, mieli swoje siedziby jego przodkowie i następcy, a tym samym byli oni powiązani z przedstawicielami rodu Johanna Sebastiana od XVIII stulecia. W pobliskim Sangerhausen, pracował jako organista jeden z jego krewnych z Rohrborn. Johann Sebastian Bach, jeszcze przed podjęciem pracy w Weimarze, będąc uczniem liceum w Lüneburgu, w 1702 r., złożył swoje pierwsze w życiu podanie o pracę właśnie w Sangerhausen. Później stanowisko, o które się ubiegał otrzymał jego przedwcześnie zmarły syn Johann Gottfried Bach (1715–1739) i piastował je w latach 1736–1737. W Udestedt, miejscowości sąsiadującej z Orlishausen, działał syn starszego brata Johanna Sebastiana z Ohrdruf – Johanna Christiana Bacha – Tobiasz, a dla jedynego jego potomka w 1732 r. student Wilhelm Friedemann Bach, syn sławnego kapelmistrza Johanna Sebastiana Bacha w Lipsku był ojcem chrzestnym. Fakty te mają, zdaniem W. Schwarza, potwierdzać w wystarczającym stopniu powiązanie Johanna Davida Bacha z rodziną Johanna Sebastiana Bacha.

Johann David Bach przez siedem lat był uczniem szkół w Erfurcie a następnie poświęcił się studiowaniu muzyki wysokiej, wykorzystując do tego podróże do wielu księstw i państw niemieckich. W 1812 r. znalazł zatrudnienie w Stargardzie na Pomorzu, jako kantor i dyrektor muzyczny obu głównych kościołów miasta – Mariackiego i św. Jana oraz nauczyciel śpiewu w *Collegium Groeningianum*. W tym samym roku z Collegium połączona została szkoła realna, złożona z oddzielonych od siebie klas dziewcząt i chłopców. Przez 36 lat Bach wywierał decydujący wpływ na kształt życia muzycznego Stargardu, zarówno jako muzyk kościelny, jak również jako

nauczyciel i kompozytor.

Działalność J. D. Bacha w obu kościołach stargardzkich przypadła na czas, w którym ze względu na stopień zniszczenia obiektów, konieczne było niemal natychmiastowe podjęcie prac remontowych. Dotyczyło to szczególnie kościoła Mariackiego. Już w 1814 r. stwierdzono, że znajdujące się w nim organy praktycznie nie nadają się do dalszego użytku, jednak składane do władz miasta wnioski o przystąpienie do remontu świątyni pozostawały bez echa. W 27 VII 1818 r. magistrat w oparciu o szczegółowy kosztorys zwrócił się z prośbą do króla Fryderyka Wilhelma III, który zatrzymał się w Stargardzie w drodze do Królewca, z prośbą o sfinansowanie przedsięwzięcia. Koszt remontu budynku kościoła miał wynosić 10 828 talarów a samych organów 1000 talarów. Władca zadeklarował pomoc w wysokości 5 000 talarów.

Najpierw ukończony został jednak remont kościoła św. Jana, który został ponownie otwarty 5 IX 1819 r. Już w przeddzień uroczystego otwarcia świątyni rozległo się bicie dzwonów obu kościołów, a z wieży kościoła św. Jana wykonany został na instrumentach dętych chorał *Nun danket alle Gott*. Także rankiem 5 IX bito w dzwony kościelne w czasie, gdy rajcy miejscy zebrali się w Ratuszu i stąd o godzinie ósmej, poprzedzani przez duchownych, w uroczystym pochodzie, udali się do odświętnie przystrojonego kościoła. Została tam wykonana podczas nabożeństwa, specjalnie na poświęcenie świątyni skomponowana muzyka. Jej twórcą był z całą pewnością Johann David Bach. Kościół Mariacki przywrócono do stanu dawnej świetności dopiero w 1824 r., po trwających pięć lat pracach remontowych. W tym czasie Bach był kantorem i organistą tylko w kościele św. Jana.

W wyniku prac remontowych i częściowej przebudowy wnętrza kościoła zmieniła się znacząco jego akustyka. Zgodnie z sugestią J. D. Bacha nowe organy zostały wybudowane przez berlińskiego organmistrza Carla Augusta Buchholza za sumę 3943 talarów, nie licząc kosztów montażu instrumentu, jego posadowienia, prac malarskich i wykonania elementów z brązu. Poświęcenie kościoła Mariackiego nastąpiło 15 VI 1824 r., w rocznicę przyjęcia chrześcijaństwa na Pomorzu. Wiązało się to z wprowadzeniem w kościołach ewangelickich nowej liturgii, w oparciu o zapisy w królewskim rękopisie. W Stargardzie było ono jednak niepełne, ponieważ Bach nie dysponował jeszcze wówczas zespołem śpiewaczym, który byłby w stanie podołać wymogom kościelnych śpiewów nowej liturgii.

J. D. Bach do końca swej aktywności zawodowej miał problemy z utrzymaniem sprawności organów w kościele Mariackim. Zaczęły one zawodzić już w 1829 r., a pięć lat później C. A. Buchholz usunął zgłoszone usterki. Mimo to w 1846 r. trzeba było wystąpić z wnioskiem o przeprowadzenie generalnego remontu instrumentu do szczecińskiego organmistrza Kaltschmidta, który zażądał za wykonanie prac 1000 talarów. Władze kościelne nie dysponowały taką sumą, w związku z czym remont przesunięto na czas późniejszy. Przeprowadzono go dopiero w 1856 r., kiedy rozpoczęcia naprawy instrumentu nie dało się już przesunąć. Osiem lat po śmierci Johanna Davida Bacha prace zostały zakończone, a organy odebrał 7 XI 1857 r. berliński dyrektor muzyczny August Wilhelm Bach (1796–1869), były konkurent Carla Loewego (1796–1869) do objęcia w 1820 r. stanowiska dyrektora muzycznego Szczecina.

W okresie aktywności zawodowej Johanna Davida Bacha zorganizowane zostały w Stargardzie dwa Pomorskie Zjazdy Śpiewacze. Pierwszy odbył się 29 IX 1845 r.,

a wzięły w nim udział zespoły z dwunastu miast. Drugi przeprowadzony został w 1846 r. Chociaż inicjatywa utworzenia związku śpiewaczego na terenie prowincji pomorskiej wyszła od Carla Bischoffa, od 1840 r. nauczyciela śpiewu i kantora w kościele Najświętszej Marii Panny, to J. D. Bach nie mógł przejść obojętnie obok tej inicjatywy. Ruch śpiewaczy w Stargardzie był już wówczas dostrzegalny, jako że od 2 III 1843 r. notuje się tam aktywność chóru męskiego *Concordia* zorganizowanego na wzór zespołów śpiewaczych typu *Liedertafel*.

Na lata sprawowania przez J. D. Bacha stanowiska dyrektora muzycznego Stargardu przypadła uroczystość jubileuszu dwustulecia założonego przez burmistrza Petera Groeninga i nazwanego jego imieniem gimnazjum. Zespół śpiewaczy pod dyrekcją kantora Johanna Davida Bacha wykonał łacińską odę *Carmen saeculare* do słów nauczyciela gimnazjum Gottlieba Wilhelma Groke z muzyką J. D. Bacha, której tekst wydrukowany został w wersji oryginalnej i po niemiecku. Na zakończenie uroczystości chór gimnazjalny zaśpiewał kantatę autorstwa tych samych twórców. Oba dzieła przyjęte zostały przez słuchaczy bardzo gorąco, ich muzyka nie zachowała się niestety do naszych czasów.

Muzykę okolicznościową Bach komponował także na inne święta, uroczystości i imprezy, co potwierdzał już w 1809 r. ówczesny uczeń Collegium Groeningianum, kandydat teologii Tobias Friedrich Stahlkopf. Oprócz aktywności twórczej nie do przecenienia są zasługi Bacha na polu doskonalenia metod nauczania śpiewu w szkołach i podnoszenia poziomu uprawiania muzyki w kościołach. Zachowały się do naszych czasów rękopisy dwóch tomów *Vollständiges Evangelisches Choralbuch* Johanna Davida Bacha przeznaczonych dla zborów ewangelickich, zawierające 140 chorałów w układzie czterogłosowym. Są one opatrzone datą 2 I 1830 r. W przedmowie i wstępnych informacjach Bach przedstawił w 24 pytaniach i odpowiedziach założenia swej pracy i jej powiązania z dziełem Marcina Lutera, od którego przejął znaczną część chorałów. W swej Księdze chorałowej Bach wykorzystał melodie pochodzące z okresu od 300 do 1800 r., włączając do księgi pierwszej, jako nr 31 i 32, dwa własne, a do drugiej chorały Johanna Christopha Bacha (Nr 31 *Komm, o komm, du Geist des Lebens*) i Carla Philippa Emanuela Bacha (Nr 59 *Gott ist mein Lied*). Księga była przeznaczona dla czterogłosowego chóru mieszanego, ewentualnie na organy z pedalem obligato. W celu ułatwienia wykonawcom interpretacji na końcu każdej księgi Bach dołączył Rejestracje melodii w porządku alfabetycznym a także Uwagi o czasie pochodzenia melodii w obu częściach Księgi Chorałów.

Publikując swój zbiór chorałów J. D. Bach był już autorem wydrukowanego przez oficynę wydawniczą Reimera w Berlinie *Kleiner Gesangs - Catechismus* w dwóch częściach, w którego przedmowie wielokrotnie odsyła czytelników i korzystających ze śpiewnika do przedmowy swej Księgi chorałów. Zapowiadając ewentualne drugie wydanie Księgi zadeklarował jej wzbogacenie, na życzenie korzystających, o instrumentalne interludia. Ze względu na wysoki koszt wydania nie było to możliwe już w pierwszym wydaniu. Bazując na własnych doświadczeniach Bach dodał, że nieudane interludia komponowane przez niedoświadczonych organistów niweczą śpiew i szkodzą skupieniu.

Johann David Bach nie był zaliczany do twórców, których twórczość należało uwzględnić w historycznych opracowaniach dorobku kompozytorów niemieckich. Jego nazwiska nie sposób znaleźć nawet w publikacjach pochodzących z końca XIX

i początku XX wieku. Jako kompozytor utworów okolicznościowych miał znaczenie wyłącznie lokalne. Jego nazwiska nie wymienił dyrektor muzyczny Szczecina Johann Carl Gottfried Loewe, utrzymujący kontakty ze wszystkimi kompozytorami, którzy dysponowali większym talentem twórczym. Na znacznie pozytywniejszą ocenę zasługuje natomiast jego działalność organizacyjna w kształtowaniu życia muzycznego Stargardu.

Opisując w swoim Dzienniku pobyt w Stargardzie na początku 1833 r. Carl Loewe, wspominał nie tylko odbiór po remoncie wspaniałych organów Kościoła Mariackiego, wybudowanych przez C. A. Buchholtza w 1826 r., ale także opisał kształt życia muzycznego miasta, ze szczególnym uwzględnieniem muzykowania kameralnego i domowego. Z zapisków Loewego wynika, że w czasach sprawowania dyrektury muzycznej przez J. D. Bacha Stargard dysponował orkiestrą symfoniczną zdolną do akompaniowania C. Loewemu podczas wykonania jego Koncertu fortepianowego C-dur oraz do interpretowania poematu symfonicznego Loewego *Der Gang nach dem Eisenhammer*. Rozkwitało wówczas również kameralne muzykowanie i uprawianie muzyki w domach prywatnych (*Hausmusik*), w którym czołową rolę odgrywali przyjaciele szczecińskiego kantora dr med. Mampe i dr med. Schüler, a także pianistki pani Adler i panna Reichard. Potwierdza to choćby opis pobytu Stargardzie szesnastoletniego Otto Nicolaia (1810–1849) i jego udziału w życiu muzycznym miasta autorstwa Georga Richarda Krause.

Johann David Bach był aktywny w Stargardzie do siedemdziesiątego roku życia. Oprócz obowiązków kantora i organisty nauczał on śpiewu w gimnazjum po dwie godziny w tercji, sekundzie i primie, a także w kwincie i sekście. Informacje o jego śmierci zostały opublikowane w sprawozdaniu – *Jahresbericht über das Königl. Gröningsche Gymnasium zu Stargard für das Schuljahr 1847/48*. Wynika z nich, że 15 lutego [1848], po trzytygodniowej obłożnej chorobie na wysiękowe zapalenie opłucnej, zmarł nauczyciel śpiewu i kantor Johann David Bach (...). Zmarły był gruntownie wykształconym teoretykiem muzyki, który z autentycznym zachwytem dla swej sztuki poświęcał się do późnych lat z nadzwyczajną gorliwością nauczaniu dzieci. 18 lutego został on pochowany w obecności swych licznych przyjaciół i uczniów. 19 lutego dyrektor Freese w kręgu nauczycieli i uczniów zmarłego przedstawił jego życiorys. Niepozbawiony znaczenia swój zbiór muzykaliów przekazał on gimnazjum, potwierdzając w ten sposób miłość do tej instytucji, także jeszcze na łożu boleści. Ze śmiercią kantora Bacha, który jako nauczyciel śpiewu w gimnazjum, jak również w szkole miejskiej, zobowiązany był z tego powodu także do nauczania pisania i rachunków, skończyło się porozumienie między tymi dwoma instytucjami... Jako nauczyciel śpiewu zatrudniony został dyrektor muzyczny Carl Bischoff, pozyskany dla gimnazjum, który objął swoje stanowisko na Wielkanoc i już teraz udowodnił, jakich szczęśliwych sukcesów ta instytucja może się spodziewać dzięki lekcjom tego tak sprawnego i pilnego nauczyciela. Także jako następca Bacha działający obok organisty Scheuermanna Bischoff wydaje się dawać gwarancje, że muzyka kościelna i całe pozostałe życie muzyczne Stargardu będą prowadzone dla dobra miasta w duchu Johanna Davida Bacha.

Literatura:

- C. H. Bitter, *Dr. Carl Loewe's Selbstbiographie*, Berlin 1870, s. 149-150
- G. S. Falbe, *Geschichte des Gymnasiums und Schulanstalten zu Stargard*, Stargard 1831, s. 151
- Jahresbericht über das Königl. Gröningsche Gymnasium zu Stargard für das Schuljahr 1847/48*, Stargard 1848, s. 3-4
- G. R. Krause, *Otto Nicolai in Stargard*, „Unser Pomerland“, Jg. 12, 1927, H. 11-12, s. 495-497
- O. Nicolai, *Briefe an seinen Vater*, Regensburg 1924, s. 379
- W. Schwarz, *Pommersche Musikgeschichte*, Bd. I: Historische Ueberblick und Lebensbilder, Köln-Wien 1988, s. 167-168
- W. Schwarz, *Pommersche Musikgeschichte*, Bd. II: Lebensbilder von Musikern in und aus Pommern, Köln-Weimar-Wien 1994, s. 111-141
- M. Szczęsny, *Prolegomena do historii kultury muzycznej Stargardu w latach 1534-1939* [w:] *Dawny Stargard. Miasto i jego mieszkańcy*, red. M. Majewski, Stargard 2000, s. 81-100.

Mikołaj Szczęsny